

تأثیر مادران در شکل‌گیری باورهای کودکان

الهام رجبی^۱

چکیده:

پژوهش حاضر با تمرکز بر قلمرو تربیت دینی در نهاد خانواده، به بررسی نقش مادر در شکل‌گیری و تثبیت باورهای اعتقادی فرزندان می‌پردازد. مادر، به‌عنوان نخستین الگوی رفتاری کودک، نقشی بنیادین در انتقال ارزش‌های معنوی و دینی ایفا می‌کند. هدف این مطالعه، تحلیل تأثیر روش‌های تربیتی مادر بر تربیت اعتقادی کودکان و شناسایی عوامل مؤثر در پذیرش باورهای دینی است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی و مطالعه منابع نظری، سه محور اصلی را مورد بررسی قرار داده است: (۱) نقش الگویی مادر در رفتارهای دینی، (۲) آموزش مستقیم و غیرمستقیم مفاهیم اعتقادی، و (۳) ایجاد فضای مناسب برای رشد معنوی فرزندان. همچنین، چالش‌های ناشی از تأثیر رسانه‌های مدرن بر باورهای کودکان و راهکارهای مقابله با انحرافات اعتقادی تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که تعامل محبت‌آمیز، استدلال منطقی، و استمرار در آموزش دینی، از عوامل کلیدی در تقویت تربیت اعتقادی هستند. در پایان، پیشنهادهایی کاربردی برای ارتقای نقش مادر در هدایت صحیح اعتقادی فرزندان ارائه شده است.

کلید واژه: مادر، تربیت اعتقادی، باور دینی، محبت، الگوی رفتاری.

^۱ - الهام رجبی، طلبه سطح ۲، حوزه علمیه نرجس، یزدانشهر

مقدمه :

تربیت اعتقادی یکی از بنیادی‌ترین ارکان رشد شخصیت و اخلاق فرزندان به‌شمار می‌رود. باورهای دینی نه تنها در شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی کودک نقش دارند، بلکه بر تصمیم‌گیری‌های روزمره، تعاملات اجتماعی، و احساس مسئولیت او در برابر جامعه نیز تأثیرگذارند. در این میان، مادر به‌عنوان نخستین و مؤثرترین عامل تربیتی، نقشی بی‌بدیل در انتقال مفاهیم دینی و ارزش‌های معنوی ایفا می‌کند. کودک در سال‌های ابتدایی زندگی، بیشتر از آموزش‌های رسمی، تحت تأثیر محیط خانوادگی و رفتارهای والدین، به‌ویژه مادر، قرار می‌گیرد. از این‌رو، شیوه‌های تربیتی مادر در شکل‌گیری باورهای اعتقادی فرزند، اهمیت ویژه‌ای دارد.

با توجه به تحولات فرهنگی و گسترش رسانه‌های نوین، کودکان و نوجوانان بیش از گذشته در معرض دیدگاه‌های متنوع و گاه متضاد قرار گرفته‌اند. این امر، ضرورت هدایت صحیح اعتقادی را دوجندان کرده و نقش مادر را در ایجاد فضای امن، گفت‌وگو محور، و مبتنی بر محبت و استدلال برجسته‌تر ساخته است. آموزش دینی زمانی مؤثر خواهد بود که با تعامل عاطفی، الگوسازی رفتاری، و پاسخ‌گویی منطقی همراه باشد؛ در غیر این صورت، ممکن است به مقاومت یا سردرگمی اعتقادی منجر شود.

مطالعات مختلفی به بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزندان پرداخته‌اند. احمدی، مرادی و ناطقی (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان «نقش مادر در تربیت دینی فرزند با بررسی فقهی*» با روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی وظایف مادر در مراحل مختلف رشد کودک پرداخته‌اند و تأکید کرده‌اند که محبت، تغذیه مناسب، و انتخاب نام نیک از عوامل مؤثر در تربیت اعتقادی هستند (احمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ص ۳۵-۵۸). حسینی نودادی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «نقش مادر در تربیت فرزند از منظر قرآن*» با استناد به آیات قرآنی، نقش مادر را در شکل‌گیری شخصیت دینی کودک برجسته دانسته و بیان کرده است که شیر مادر و آغوش او، نخستین محیط تربیتی کودک محسوب می‌شوند (حسینی نودادی، ۱۴۰۰: ص ۴۲-۵۸).

همچنین در پژوهشی منتشرشده در پایگاه سیویلیکا (۱۴۰۲)، نقش مادر در تربیت دینی با رویکردی اسنادی و میدانی بررسی شده و تأکید شده است که مادران با ایجاد فضای عاطفی و معنوی مناسب، می‌توانند زمینه‌ساز پذیرش باورهای دینی در فرزندان باشند (سیویلیکا، ۱۴۰۲). این پیشنهادها نشان

می‌دهند که نقش مادر در تربیت اعتقادی نه‌تنها در انتقال مفاهیم دینی، بلکه در ایجاد آمادگی روانی و عاطفی برای پذیرش این مفاهیم، حیاتی و غیرقابل‌جایگزین است.

پژوهش حاضر با تمرکز بر نقش مادر در تربیت اعتقادی فرزندان، در امتداد مطالعات پیشین قرار می‌گیرد که به اهمیت تربیت دینی در خانواده و جایگاه مادر در انتقال ارزش‌های معنوی پرداخته‌اند (احمدی و همکاران، ۱۴۰۱؛ حسینی نودادی، ۱۴۰۰). با این حال، مقاله حاضر از چند جهت دارای نوآوری و مزیت‌های قابل‌توجهی نسبت به پژوهش‌های گذشته است:

- رویکرد تلفیقی تربیتی - روان‌شناختی: برخلاف برخی مطالعات که صرفاً از منظر فقهی یا قرآنی به موضوع پرداخته‌اند، این مقاله با تلفیق دیدگاه‌های تربیتی به تحلیل جامع‌تری از نقش مادر در شکل‌گیری باورهای دینی کودک دست یافته است.

- توجه به چالش‌های معاصر: یکی از نقاط قوت این پژوهش، بررسی تأثیر رسانه‌های نوین و فضای مجازی بر تربیت اعتقادی کودکان است؛ موضوعی که در اغلب مطالعات پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته و در این مقاله به‌صورت تحلیلی و کاربردی بررسی شده است.

ارائه راهکارهای عملی و تربیتی: مقاله حاضر فراتر از توصیف نظری، به ارائه پیشنهادها کاربردی برای مادران در محیط خانواده پرداخته و شیوه‌هایی مانند گفت‌وگوی منطقی، الگوسازی رفتاری، و ایجاد فضای عاطفی امن را به‌عنوان ابزارهای مؤثر در تربیت اعتقادی معرفی کرده است.

- تمرکز بر سبک تربیتی مبتنی بر محبت و استدلال: در حالی که برخی پژوهش‌ها بر جنبه‌های تکلیفی و الزامی تربیت دینی تأکید دارند، این مقاله بر اهمیت سبک تربیتی محبت‌آمیز و استدلال‌محور در پذیرش پایدار باورهای دینی تأکید کرده و آن را با شواهد علمی پشتیبانی نموده است.

بنابراین، این پژوهش ضمن بهره‌گیری از دستاوردهای مطالعات پیشین، با رویکردی نو و کاربردی، خلأهای موجود در زمینه تربیت اعتقادی فرزندان توسط مادران را پوشش داده و می‌تواند مبنایی برای مطالعات آینده و تدوین راهبردهای تربیتی در خانواده‌های ایرانی باشد.

مفهوم تربیت اعتقادی :

تربیت اعتقادی ، از دو واژه « اعتقاد » و « تربیت » تشکیل شده است. تربیت از ریشه «رب» به معنای سوق به سوی کمال معنوی می باشد.^۱ در این صورت تربیت شامل رشد کمی و کیفی خواهد شد.^۲ اعتقاد نیز به معنای باور داشتن و ایمان به درستی چیزی است.^۳ تربیت اعتقادی به معنای آموزش عقاید و شکل دهی نظام باورهای متربی و ایجاد بینش و گرایش و التزام در عرصه باورها است.^۴ تربیت اعتقادی همان شناخت و معرفت نسبت به اصول دین است و کشف حقایقی که پاسخ‌گوی خواهش فطری انسان برای شناخت حقیقت می‌باشد.

لایه های شخصیت در انسان:

امام خمینی رحمه الله در بررسی لایه های شخصیت انسان، سه لایه وجودی برای انسان قائل است؛

۱- لایه عقلی : که اعتقادات و باورها در آن قرار می گیرند.

۲- لایه نفسانی : که اخلاق مربوط به این لایه است.

۳- لایه ظاهری و آشکار: که مربوط به رفتارهای انسان بوده و فقه اسلامی این بخش را در بر می گیرد.^۵

مادر به عنوان نخستین مربی انسان می تواند بر تمام این لایه ها تأثیرگذار باشد؛ زیرا تکامل این لایه های شخصیتی به صورت تدریجی صورت می گیرد و کودک بیشترین ساعات اولیه زندگی خود را در آغوش مادر سپری می کند. در این میان، تربیت اعتقادی از جایگاه ویژه ای برخوردار است و چنانچه مادر نتواند مسائل اعتقادی را به درستی تبیین نماید، نخواهد توانست فرزند را در مسیر صحیح تربیت و هدایت قرار دهد.

نقش مادر در تربیت اعتقادی فرزند :

۱- مصطفوی ، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم ، ج ۴ ص ۳۵ .

۲- صانعی، پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی، ص ۱۱.

۳- عمید، فرهنگ عمید، ج ۱، ص ۲۲۶؛ معین، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۳۰۲.

۴- اعرافی، روش های تربیت، ص ۱۰.

۵- اردبیلی، تقریرات امام خمینی، ج ۳، ص ۴۱۷.

مادر، مهم‌ترین عامل تربیتی کودک است؛ چراکه کودک بیش از هر فرد دیگری با مادر در ارتباط است و مفاهیم اعتقادی و اخلاقی را از او دریافت می‌کند و در رفتار، او را الگو و شاهد خود قرار می‌دهد. بر این اساس، تربیت از وظایف نخستین او به‌شمار می‌رود. تربیت اعتقادی مهم‌ترین بخش تربیت فرزند است که باید در سال‌های نخست زندگی پایه‌گذاری شود.

مادر باید مفاهیم خوب و بد را در ذهن فرزند تثبیت کرده، بذره‌های اعتقادی را در دل او بپاشد و رفتارهای او را بر پایه‌ی سنت الهی جهت دهد. این امر نقش بسیار مهمی در تکامل شخصیت کودک دارد. اسلام برای بهبود اجتماع و اصلاح شئون حیاتی جامعه، به اصلاح زن همت گمارده و ملاک مدنیت را وابسته به او دانسته است. همچنین برای داشتن فرزندان صالح که کارگردانان جامعه‌ی آینده هستند، به انتخاب مادر خوب توجه ویژه‌ای داشته و، توصیه‌های بسیاری در این زمینه مطرح کرده است.

مادر از دو جهت نقش ویژه‌ای در تربیت فرزند دارد:

- نخست، به دلیل اینکه کودک مهم‌ترین سال‌های تکوین شخصیتش را در محیط اُنس و الفت با مادر سپری می‌کند، و این سال‌ها فرصت کم‌نظیری برای اکتساب عادات، صفات، و سایر ویژگی‌های رفتاری از مادر فراهم می‌کنند.^۱

- دوم، به خاطر عواطف سرشار و خالصانه‌ای که مادران دارند، که آن‌ها را به پناهگاهی امن و مطمئن برای فرزند تبدیل می‌کند؛ به گونه‌ای که کودک در هنگام احساس ناامنی، نخستین پناه خود را در آغوش مادر جست‌وجو می‌نماید.

از آن‌جا که مادر در شکل‌گیری شخصیت فرزند و تربیت او نقشی بنیادین دارد، باید خود دارای شخصیتی کامل، متعادل و با ایمان باشد تا بتواند الگویی شایسته برای فرزندش باشد.

نقش مادر در ایجاد بینش صحیح :

بینش دینی و اعتقادی کودک، به صورت مستقیم از منش، باور و رفتار مادر تأثیر می‌پذیرد. چهار مؤلفه اصلی در شکل‌گیری بینش صحیح دینی کودک، به ویژه در سال‌های ابتدایی زندگی، عبارت‌اند از:

الف- ایمان مادر

^۱ - بهشتی، تربیت از دیدگاه اسلام، ص ۴۴.

شکل‌گیری رفتار صحیح بر اساس الگوی مادر

نقش مادر به عنوان نخستین الگو و معلم فرزند، نقشی بی‌بدیل و هدایت‌گر در تربیت رفتاری و اعتقادی او دارد. این نقش، تنها در صورتی اثربخش خواهد بود که مادر از نظر اخلاقی، عقیدتی و رفتاری، الگوی شایسته‌ای برای فرزند خود باشد. الگو بودن در تربیت، تنها با گفتار محقق نمی‌شود، بلکه رفتار و سبک زندگی فرد تربیت‌کننده است که تأثیر ژرف و ماندگاری در ذهن و شخصیت کودک می‌گذارد.

در قرآن کریم، خداوند مؤمنان را به حفظ خود و خانواده‌شان از آتش جهنم فرمان می‌دهد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا»^۱. در تفسیر این آیه، نقل شده است که مردی از مسلمانان با شنیدن آن، دچار هراس شد و در حضور پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله از ناتوانی‌اش در حفظ خود و خانواده‌اش گریست. پیامبر در پاسخ فرمودند: «برای تو همین کافی است که آنچه را برای خود واجب می‌دانی، برای خانواده‌ات نیز واجب بدانی، و آنچه را برای خود ناپسند می‌شمی، برای آنان نیز ناپسند بشمی»^۲.

این بیان روشن می‌سازد که مادر، به عنوان محور عاطفی و تربیتی خانه، اگر خود به ارزش‌ها و باورهای دینی پایبند نباشد و رفتاری متناقض با آموزه‌های اعتقادی داشته باشد، نمی‌تواند در نهادینه‌سازی باورهای صحیح در فرزند توفیق یابد. نفاق در گفتار و عمل مادر، فرزندان را دچار سردرگمی، تردید و حتی بی‌اعتمادی نسبت به آموزه‌های دینی خواهد کرد. در مقابل، مادری که باورهایش را زندگی می‌کند، رفتارهایش را با ایمانش هماهنگ می‌سازد و با صداقت در گفتار و عمل فرزند را هدایت می‌کند، نقشی سرنوشت‌ساز در شکل‌گیری شخصیت دین‌مدار فرزند ایفا خواهد نمود.

^۱ - تحریم، آیه ۶.

^۲ - کلینی، محمد بن یعقوب. الکافی، ج ۵، ص ۶۲، حدیث ۱.

نتیجه گیری:

پژوهش حاضر نشان داد که مادران نقش محوری و بی‌بدیلی در شکل‌گیری باورهای دینی، اخلاقی و اجتماعی فرزندان ایفا می‌کنند. ارتباط عاطفی مادر با کودک، شیوه‌های تربیتی مبتنی بر محبت، و استفاده از زبان کودکانه در انتقال مفاهیم الهی، بستری مناسب برای نهادینه‌سازی ارزش‌ها فراهم می‌سازد. در محیطی سرشار از مهر، کودک نه تنها احساس امنیت روانی و تعلق خاطر پیدا می‌کند، بلکه آمادگی پذیرش و درک مفاهیم معنوی را نیز در خود پرورش می‌دهد. این فرآیند، زمینه‌ساز رشد شخصیت متعادل و معنوی در کودک خواهد بود. آنچه که در این نوشتار حاصل شد این است که:

- محیط محبت‌آمیز خانوادگی، عامل مؤثر در تقویت حس امنیت روانی، اعتماد به نفس و احساس ارزشمندی در کودک است.
- استفاده از جملات ساده و عاطفی مانند «خدا مراقب بچه‌های مهربونه» موجب پیوند ملموس کودک با مفاهیم الهی می‌شود.
- مادران از طریق الگوسازی رفتاری، نقش مهمی در انتقال باورهای دینی و اخلاقی ایفا می‌کنند.
- روایت‌های دینی و آیات قرآن، زمانی بیشترین تأثیر را دارند که با رفتار و گفتار مادر همراه شوند.
- کودکانی که در محیطی همراه با محبت و معنویت رشد می‌کنند، درک عمیق‌تری از جایگاه خود در خانواده و جامعه پیدا می‌کنند.

پیشنهادهات:

۱. برگزاری دوره‌های آموزشی برای مادران؛ با هدف ارتقاء مهارت‌های تربیتی و ارتباطی در زمینه انتقال مفاهیم دینی و اخلاقی.

۲. تولید محتوای تربیتی کودک محور؛ شامل داستان، شعر و بازی‌های آموزشی با محوریت ارزش‌های الهی و انسانی.

۳. تشویق مادران به استفاده از زبان عاطفی و کودکانه؛ در بیان مفاهیم معنوی، به جای استفاده از زبان خشک و رسمی.

۴. ایجاد فضای گفت‌وگوی آزاد در خانواده؛ برای پرسش و پاسخ‌های دینی کودک، همراه با احترام به احساسات و سطح فهم او.

۵. تأکید بر نقش الگویی مادران؛ در رفتارهای روزمره، به عنوان عامل مؤثر در شکل‌گیری باورهای پایدار در فرزندان.

منابع :

قرآن کریم: ترجمه ناصر مکارم شیرازی.

نهج البلاغه

۱. السيوطي، عبدالرحمن بن ابى بكر (١٤١٤ ق)، «الدر المنثور فى التفسير المأثور»، چاپ اول، بيروت: دارالفكر.

۲. الكليني، محمد بن يعقوب (١٤٠١ ق)، «الكافي»، چاپ چهارم، بيروت: دار صعب و دار التعارف.

۳. حرّ عاملی، محمد بن الحسن (١٤١٤ ق)، «وسائل الشيعه الى تحصيل مسائل الشريعة»، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

۴. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقى (١٤٠٣ ق)، «بحار الانوار الجامعه لدرر أخبار الأئمة الأطهار»، چاپ دوم، بيروت: دار احیاء تراث العربی.

۵. مصطفوی، حسن (١٤٢٦ ق)، «التحقيق فى كلمات القرآن الكريم»، تهران: بنگاه ترجمه و نشر.

منابع فارسى

۱. اردبیلی، سید عبدالغنى (١٣٩٢ ش)، «تقریرات فلسفه امام خمینی»، ج ۳، چاپ سوم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

۲. اسکندری نژاد، خدیجه (١٣٨٩ ش)، «نقش شخصیت مادر در تربیت دینی فرزندان»، *مجله طهورا*، سال سوم، شماره ۷، زمستان.

- ۳- بهشتی، احمد (۱۳۶۰ ش)، «تربیت از دیدگاه اسلام»، قم: انتشارات صدرا.
- ۴- باقری، خسرو (۱۳۸۶ ش)، «نگاهی دوباره به تربیت اسلامی»، ج ۲، چاپ ۱۷، تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۴. داوودی، محمد (۱۳۸۶ ش)، «تربیت دینی»، چاپ هفتم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۸ ش)، «لغت‌نامه دهخدا»، تهران: دانشگاه تهران.
- ۶- شریفی، محمدرضا (۱۳۹۶)، «تربیت صحیح فرزندان در سیره امام حسین (ع)»، پایگاه الشیعه.
- ۷- صانعی، مهدی (۱۳۷۵ ش)، «پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی»، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- ۸- فرزانه، بهنوش (۱۴۰۲) «اهمیت محیط محبت‌آمیز تربیت کودک + روش ایجاد آن» کلینیک دکتر فرزانه.
- ۹- عرافی، علیرضا (۱۳۹۲ ش)، «روش‌های تربیت»، قم: اشراق.
- ۱۰- عمید، حسن (۱۳۷۶ ش)، «فرهنگ عمید»، تهران: امیرکبیر.
- ۱۱- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۲ ش)، «تفسیر نمونه»، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۱۲- معین، محمد (۱۳۴۲ ش)، «فرهنگ فارسی»، تهران: امیرکبیر.